

Термінологічний апарат на позначення явища транспозиції частин мови

¹ *Вінникова Тетяна Сергіївна, аспірант кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства, Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна*

Анотація. У статті окреслено термінологічний апарат на позначення явища транспозиції частин мови, який функціонує у лінгвістичних розвідках; виявлено доцільність застосування окремих термінів (проаналізовано понад 100 термінологічних утворень). Виокремлено основні тенденції, а саме: перенасичення термінами, невиправдане використання описових термінів чи заміна узвичасної термінології авторською тощо.

Ключові слова: транспозиція частин мови, термін, термінологічна система, термін стабільний, термін-новотвір.

Посилене студіювання явища транспозиції частин мови припадає на 60–80 роки ХХ ст., коли було започатковано основний термінологічний апарат як узвичасне підґрунтя загальної термінологічної системи. На сьогодні наукові розвідки щодо транспозиції частин мови є ґрунтовнішими, що й зумовило необхідність уточнення, корегування та поповнення відповідної термінології. Тому нагальною є потреба системного теоретичного аналізу понять і термінів на позначення явища транспозиції, шляхів їх формування, особливостей залучення категорій та термінів інших термінологічних систем до теоретичного поля транспозиції частин мови, усвідомлення й обґрунтування доцільності їх використання в теоретичних та практичних дослідженнях, що уможливить удосконалення генезу теорії транспозиції частин мови, для констатації взаємно-однозначної відповідності між знаком (терміном) і дефініцією.

Метою статті є аналіз наявної термінології на позначення явища транспозиції частин мови, якою послуговуються мовознавці в лінгвістичних розвідках (значну кількість спеціальних термінів, що функціонують у науковому дискурсі, не зафіксовано в словниках чи інших термінологічних джерелах).

У лінгвістиці *транспозиція* – багатозначний термін, який потрактовують у широкому та вузькому значенні: а) як будь-яке переносне вживання мовної форми, зокрема, використання теперішнього часу замість минулого чи майбутнього, функціонування наказового способу в значенні умовного, застосування розповідного речення як спонукального тощо. Цим терміном маркують і метафоричне, метонімічне значення слів; б) транспозиція (або функціональна транспозиція) маніфестує перехід слова з однієї частини мови до іншої [2; 3].

На думку О.О. Селіванової, термін *транспозиція* має три значення, що й зафіксовано в «Лінгвістичній енциклопедії» (кожне із значень має супровідну вказівку щодо сфер застосування): по-перше, *транспозиція* як дериваційний термін: «тип відношень між твірною та похідною осно-

вами слова, при якому твірна й похідна основи мають однакове понятійне ядро, однак різняться як частини мови. Транспозиція дієслів і якісних прикметників передбачає творення абстрактних іменників (*читати* – *читання*; *співати* – *спів*; *молодий* – *молодість*, *щедрий* – *щедрість*), транспозитивними для прикметників є похідні від них якісні прислівники (*веселий* – *весело*), для іменників, на думку деяких лінгвістів, такими є відносні прикметники (*скло* – *скляний*) і т. ін.» [4, с. 748]. У словотворі, акцентує О.О. Селіванова, транспозиція охоплює також «випадки неморфологічного морфолого-синтаксичного способу словотвору як засобу переходу з однієї частини мови до іншої без змін вигляду слова»; по-друге, *транспозиція* є морфологічним терміном: «... використання однієї граматичної форми в значенні іншої в межах однієї парадигматичної опозиції. Дієсловам властива транспозиція способу дії, особи, числа, часу; іменникам – транспозиція числа, займенникам – транспозиція особи, числа; якісним прикметникам і прислівникам – транспозиція ступенів порівняння тощо»; по-третє, *транспозиція* є синтаксичним терміном: «... використання частин мови у функції неморфологізованих членів речення (наприклад, іменника у функції означення, інфінітива у функції підмета і т. ін.), а також одного комунікативного типу речення в значенні іншого (наприклад, питального речення у значенні розповідного)» [4, с. 748].

Отже, на позначення транспозиції як мовного явища (у різних його значеннях) у лінгвістиці часто послуговуються такими термінами, зокрема, й описовими: *перехід*; *процеси переходу однієї частини мови в іншу*; *явище переходу частин мови одна в одну*; *перехід слів із однієї частини мови в іншу*; *транспозиційний перехід (слів)*; *частиномовний перехід*; *міжчастининомовний перехід*; *категоріальний перехід*; *міжкатегоріальний перехід*; *індивідуальний перехід слова з однієї частини мови в іншу*; *функціональний перехід*; *перехід частин мови*; *заміна частин мови*; *перехідні явища у сфері частин мови*; *перехідність*; *перехідність у сфері частин мови*; *час-*

тиномовна перехідність; граматична перехідність; процеси перехідності; синхронна перехідність; діахронна перехідність; перехідність частин мови; індивідуальна перехідність; індивідуальна перехідність у морфології; явище перехідності в системі частин мови; перехідні явища в системі частин мови; перехідність у граматичному ладі мови; міжривнева перехідність; перехідні явища в системі частин мови; транзитивність; транспозиція; транспозиція частин мови; транспозиція на рівні частин мови; лінгвістична транспозиція; частиномовна транспозиція; транспозиція однієї частини мови до іншої; міжчастиномовна транспозиція морфологічних одиниць; морфологічна транспозиція; міжкатегорійна (міжкатегоріальна) транспозиція; міжкатегорійна транспозиція морфологічних одиниць; міжкатегорійні зв'язки в частинах мови; лексико-граматична транспозиція; функціональна транспозиція; експліцитна (імпліцитна) транспозиція; синтагматична транспозиція; синтаксична транспозиція; функціонально-семантична транспозиція; транспозиційні процеси; транспозиційні процеси на рівні частин мови; трансляція; трансформація; перекатегоризація слова; трансформація частин мови; граматична трансформація; діахронна трансформація; семантична трансформація; явища трансформації (серед частин мови); трансформації у сфері граматичних категорій; трансорієнтація лінгвальних одиниць; функціональна трансорієнтація лінгвальних одиниць (функціональна модифікація лінгвальних одиниць); транскатегоризація; трансфігурація; переміщення; субституція; лексико-граматична субституція; міграція частин мови; транспонування; «перетягування» частин мови з однієї в іншу; частиномовна деривація; синтаксична деривація; деривація; міжчастиномовна омонімія; граматична омонімія; контамінація; синкретизм; конверсія; нульова суфіксація; транспозиційні процеси; інтеграційні процеси; перехідні явища; морфологічна трансформаціологія; граматична гібридизація; функціональна переорієнтація; функціональна трансорієнтація; еквівалентність; взаємоперехід частин мови; взаємоперехід; перекладення слів із однієї лексико-граматичної категорії в іншу; взаємопроникність; невиражена похідність; «зворотній словотвір»; транспозиційні процеси у системі частин мови; явище взаємоспрямованого породження слів різних частин мови; взаємоспрямована дериваційна транспозиція; гіпостазис; метабазис; перехід лексеми з класу в клас; конвертація частин мови; морфолого-синтаксичний тип словотворення або синтаксично-морфологічний тип словотворення; лексико-семантичний словотвір; синтаксичний

словотвір; лексико-синтаксичний словотвір; транспозиційний словотвір; імпліцитний словотвір; морфологічний словотвір; невласне деривація; транспозитивна деривація; морфолого-синтаксична деривація; деривація за допомогою нульової морфеми; навіть прономіналізація (у навчальному посібнику М. Белбаєвої [1], хоча таке морфологічне явище є лише одним із видів транспозиції: прономіналізація – це перехід частин мови в займенники). Потрібно зважати на те, що деякі автори у процесі дослідження нівелюють семантичне навантаження певних термінів.

Отже, на сьогодні в лінгвістиці не існує єдиного узвичаєного визначення явища транспозиції частин мови. Майже кожна наукова стаття містить авторське пояснення окреслених термінів і понять, відповідно до яких схарактеризовано й узагальнено категорії і поняття, якими послуговуються науковці у своїх дослідженнях, виокремлюючи лише їх певні актуальні аспекти.

Таку ситуацію прокоментувала Г.М. Штинова, зазначивши, що значна кількість сучасних учених пропонує власні тлумачення певних понять чи термінів, запроваджуючи нову термінологію, часто без нагальної потреби, зазвичай, навіть не узгоджуючи власні потрактування з традиційними [5, с. 15].

І все-таки всі вищезгадані терміни формують синонімічний ряд з домінантою *переміщення*, жоден компонент якого ігнорувати не можна.

Окреслений термінологічний апарат на позначення явища транспозиції частин мови, насамперед, кваліфікуємо залежно від наукового поширення та рівня сформованості:

1) т. зв. *стабільні терміни*, загально визнані й часто використовувані в лінгвістиці: *перехід*, *перехідність*, *транспозиція*, *транспозиція частин мови* тощо. Ними послуговуються в навчальних програмах, підручниках тощо;

2) т. зв. *умовні терміни*, що не отримали загального визнання й не є чітко окресленими: *взаємопроникність*, *міграція частин мови*, *транспонування* тощо. Серед таких номінацій можна виокремити індивідуальні терміни, образні вирази-терміни, вислови, провізорні (попередні або тимчасові) терміни – вислови, що остаточно ще не зазнали термінологізації. Таких термінів виявлено значно більше.

Здійснений аналіз дозволяє констатувати наявність трансформаційних процесів у структурі термінологічного апарату:

– беззаперечним є факт, що різноманіття й неоднорідність безпосередніх явищ транспозиції частин мови сприяли утворенню неоднозначної термінології щодо цього поняття;

– у сучасному мовознавстві, незважаючи на велику кількість наукових розвідок щодо окрес-

леної проблеми, не існує єдиної сталої термінологічної системи;

– констатовано використання традиційної термінології, іншомовних термінів, новотворів;

– виявлено різновариативність номінації дефініцій (понад 100 (!) термінів), бо дослідники називають одне поняття по-різному; варіативність термінології зумовлена різними методологічними настановами, метою та аспектами дослідження тощо;

– у науковій літературі часто використовують нестандартизовані терміни, а також не виправдано залучають терміни з інших (навіть не суміжних) наук;

– спостерігаємо не виправдане використання замість узвичаєних термінів новотворів;

– потрактування термінів на позначення явища транспозиції частин мови не є однозначним у сучасному мовознавстві;

– одне поняття часто маркують різними термінами, що й спричиняє виникнення синонімів, неприцільних лінгвістичній термінології;

– окремі терміни потребують наукового аналізу та переосмислення тощо.

Подальше дослідження треба присвятити виявленню та запобіганню неоднозначності термінологічних одиниць, застосовуваних на позначення явища транспозиції частин мови, що посприятиме формуванню сталої термінологічної системи, використанню якої уможливить точне, доцільне, повне потрактування наукових явищ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белбаева М. Қазіргі қазақ тілінің сөз жасам жүйесі / М. Белбаева. – Алматы, 1989. – 365 с.
2. Винникова Т.С. О многозначном термине *транспозиция* и его отражении в словарях / Т.С. Винникова // Развитие научных исследований 2011: материалы седьмой международной научно-практической конференции, м. Полтава, 28-30 листопада 2011 р. – Полтава: Вид-во «ІнтерГрафіка», 2011. – Т. 7. – С. 46-50.
3. Винникова Т.С. О термине *транспозиция* / Т.С. Винникова // Освіта і культура в контексті Бонського процесу: матеріали Всеукраїнської конференції молодих учених (філологічний факультет, 22–24 квітня 2009 р. / відп. ред. Н.М. Маторіна. – Слов'янськ: СДПУ, 2009. – С. 38-39.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Штинова Г.Н. Социальное образование в России: теоретико-методологические аспекты / Галина Николаевна Штинова. – М., 2001. – 201 с.

Vinnykova T.S. Terms connected with the researching of the problem of parts of speech transposition

Abstract: The article deals with the results of terms' constellation investigation on indication of the phenomena of parts of speech transposition which are functioning in linguistic fieldwork, specifically, the matter is about corresponding terminology's abuse (over 100 terminological formations are analyzed). Basic tendencies are described namely terms' oversaturation, unreasonable usage of descriptive terms, unjustified replacement of current terms, etc.

Key words: parts of speech transposition, term, terminological system, term stable, term conditional.